

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9

О. Тракалюк,
М. Кузьменко, канд. психол. наук,
Д. Зубовський
Науково-методичний центр кадрової політики МО України, Київ

ПЕРЕДОВИЙ ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ОПИТУВАННЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ПОЛІГРАФА В ДІЯЛЬНОСТІ СИЛОВИХ СТРУКТУР ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

У статті розглядається досвід організації та проведення опитування з використанням поліграфа. Основну увагу приділено передовому досвіду силових структур зарубіжних країн. Здійснений аналіз вказує на існування суттєвих відмінностей проведення опитування з використанням поліграфа як у практичній сфері, так і в юридичному забезпеченні процедури. Отримані результати доцільно використовувати у вітчизняній практиці.

Ключові слова: опитування з використанням поліграфа, передовий досвід, силові структури зарубіжних країн.

Постановка проблеми. З метою послідовної реалізації курсу на викорінення корупції в системі національних військових формувань, забезпечення ефективного попередження правопорушень у сфері державної безпеки, покращення роботи з підбору та використання персоналу Президентом України було схвалено Стратегію сталого розвитку "Україна-2020". На сьогодні однією з визначальних основ безпеки, як зазначено у Стратегії є: "...забезпечення чесного і неупередженого правосуддя, невідкладне проведення очищення влади на всіх рівнях та забезпечення впровадження ефективних механізмів протидії корупції". У той же час, Президентом України, за результатами наради з керівниками судових та правоохоронних органів (протокольне рішення від 29.09.2014 № 02-01/2716) прийнято рішення щодо впровадження в органах виконавчої влади, інших державних органах перевірки персоналу з використанням комп'ютерних поліграфів.

Не зважаючи на позитивний світовий досвід, в нашій країні і до тепер застосування опитування з використанням поліграфа (ОВП) викликає численну кількість дискусій та протиріч як серед науковців, так й серед громадян. На нашу думку, така ситуація обумовлена як певними відголосками радянської ідеологічної пропаганди, так і недостатнім розумінням багаторічного процесу розвитку ідей прикладної психології та психофізіології, що стоять у основ процедури опитування з використанням поліграфа.

Актуальність дослідження. В лютому 2015 року громадською організацією "Колегія поліграфологів України" спільно з науковцями Національної академії внутрішніх справ, представниками Міністерства доходів і зборів України та іншими фахівцями було розпочато роботу щодо підготовки законопроекту, який би на законодавчому рівні дозволив закріпити застосування поліграфа в державі. Підсумком цього процесу має стати створення єдиного підходу, концепції, сформованої шляхом консолідації міжнародного досвіду та прийняття закону для вирішення практичних і теоретичних проблем у сфері застосування поліграфологічних технологій в Україні. На розгляд Верховної Ради України планується наразі запропонувати нормативно-правовий документ, який би містив чіткий підхід щодо прав осіб, які ОВП та порядку використання отриманих за допомогою поліграфа результатів. Саме тому аналіз передового досвіду впровадження процедури опитування з використанням поліграфа в діяльності силових структур є вкрай важливим та актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні поліграф визначають як комп'ютерний технічний засіб, що здійснює реєстрацію змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних психологічних стимулів. Даний пристрій та пов'язаний з його використанням комплекс методичних процедур набули значного поширення у всьому світі. Наразі, перевірки на поліграфі проводяться більш ніж у 75 країнах світу, серед яких загальновізнаним лідером є США. Великою популярністю даний прилад також користується в правоохоронних органах Японії, Ізраїлю, Бельгії, Індії, Казахстану, Канади, Китаю, Колумбії, Литви, Південної Кореї, Сербії, Сінгапуру, Фінляндії, Хорватії, Чорногорії. Серед держав-сусідів: у Польщі, Росії, Угорщині, Болгарії, Білорусі та Молдові. В більшості з цих країн проведення опитування з використанням поліграфа чітко регламентовано відповідними законодавчими та нормативно-правовими актами. Зокрема, в статті 41 Закону Угорщини "Про поліцію" (1994 р.) дозволяється застосовувати поліграф для отримання інформації про місцезнаходження осіб та сприяння в проведенні інших слідчих дій, а у Законі Угорщини "Про розшук поліцією осіб та речей" (2001 р.) поліграф визначається як один із засобів встановлення місцезнаходження осіб та речей. У статтях 180, 182/2 та 435 КПК Угорщини 1998 р. передбачено можливість застосування поліграфа у кримінальному процесі. У § 3, 4 ст. 151 КПК Республіки Македонія 1997 р. органам внутрішніх справ надано право застосовувати поліграф для опитування осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів. Частиною 2 ст. 230 КПК Чорногорії (2003 р.) поліції надається право застосовувати поліграф для викриття злочинців, попередження втечі або переховування злочинців та їх співучасників, виявлення та збереження слідів злочинів та предметів, які містять доказову інформацію, а також для отримання іншої інформації, що може сприяти успішному здійсненню кримінального судочинства [2].

На теперішній час застосування поліграфа врегульовано окремими нормативно-правовими актами. Відповідно до частини другої статті 28 Конституції України передбачено, що "жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням". Добровільність проходження обстеження відповідає загальноприйнятій світовій практиці проведення досліджень з використанням поліграфа. Проте, необхідно пам'ятати, що у разі якщо обов'язковість проходження дослідження на поліграфі буде передбачена

трудовою угодою, то відповідно до статті 21 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) не виконання працівником зобов'язань за цією угодою може тягти за собою право роботодавця звільнити його з роботи, оскільки дотримання письмової форми угоди між роботодавцем та робітником згідно з статтею 24 КЗпП України є обов'язковим. Таким чином, в Україні особа, приймаючи рішення про необхідність проходження нею обстеження на поліграфі, самостійно оцінює перспективи та можливі правові наслідки у разі отримання нею "негативних" результатів даного випробування або відмови від нього.

Що стосується статті 28 Конституції України, то слід констатувати, що опитування з використанням поліграфа очевидно не може розглядатися як приниження, а тим паче катування громадянина України. Відповідно до більшості відомчих нормативних актів, опитування з використанням поліграфа здійснюється з дотриманням таких загальних принципів, як: принцип добровільної згоди, принцип правомірності та принцип всебічного забезпечення прав людини.

Мета статті. Розглянути досвід організації та особливості проведення опитування з використанням поліграфа у силових структурах зарубіжних країн.

Викладення основного матеріалу дослідження. Сучасні процеси, викликані переходом України до європейських стандартів, зумовлюють необхідність впровадження принципово нових методів викоринення корупційної системи більшості державних структур. У межах цього процесу особливої актуальності набули методи інструментальної детекції брехні, що в нашій країні представлені у вигляді опитування з використанням поліграфа.

Не менший позитивний досвід застосування поліграфа мають й такі країни, як: Ізраїль та Канада. Зокрема, в Ізраїлі даний прилад як один із основних елементів технології роботи з персоналом та проведення службових розслідувань активно використовується у Військовій поліції Армії оборони Ізраїлю. До речі, ізраїльський досвід використання поліграфа у силових структурах є дуже значимим та потужним, однак вся документація, пов'язана з питаннями щодо використання поліграфа є грифрованою, а тому недоступна до широкого загалу.

У Канаді опитування з використанням поліграфа при перевірці благонадійності персоналу, в системі процесу багатоступеневого відбору, використовує Канадська королівська кінна поліція.

Опитування з використанням поліграфа у державному апараті не є виключно явищем країн далекого зарубіжжя. У цьому контексті слід згадати про активне та ефективне використання поліграфа такими стратегічними партнерами нашої країни, як Польща, Латвія та Литва. Зокрема, згідно з дослідженнями Saldzunas V. та Kovalenka A., в Литві станом на 2011 рік, перевірки персоналу на благонадійність (скрінінг) становили близько 98% всіх перевірок на поліграфі [11]. Починаючи з 1992 року Литва активно використовує цей науково-технічний засіб та на сьогодні відноситься до країн (враховуючи США та Молдову), в яких застосування поліграфа врегульовано окремим законом – "Закон про використання поліграфа" (2000 р.). Слід зауважити, що зазначений закон в основному регламентує використання поліграфа при здійсненні професійного відбору персоналу на деякі посади, що висувають до працівників, які їх обіймають, особливі вимоги, а також при проведенні внутрішніх або службових розслідувань. До інших законодавчих та нормативно-правових актів, що

урегульовують використання поліграфа в цій країні, можна також віднести: "Закон про державні секрети" (1999 р.), "Настанова з поліграфічних перевірок" (2002 р.), "Закон про таємні заходи" (2002 р.).

Не менш значний та довготривалий досвід використання поліграфа має Республіка Польща (дослідження та практика використання сягає 1950 року). Зокрема, на даний час до 20 000 співробітників Агентства розвідки Польщі та Агентства внутрішньої безпеки проходили опитування з використанням поліграфа, головним чином у процесі відбору на посади та в процесі рекрутингу [10]. Одночасно з цим, опитування з використанням поліграфа активно використовується у Польській прикордонній службі, де воно врегульовано на нормативному рівні та проводиться спеціальним підрозділом. За даними на 2007 рік таку перевірку пройшло близько 18 000 співробітників, що становить найбільшу практику в Польщі. Окрім цього, Польща має прекрасний досвід використання поліграфа в підрозділах міністерства оборони, зокрема Польською військовою жандармерією. Даний підрозділ є правонаступником Польської військової поліції, чий підрозділ спеціалістів поліграфа ще у період з 1969–1998 роки провів перевірку близько 5200 осіб у межах 1180 кримінальних справ, більшість з яких були вбивства та крадіжки військової зброї чи амуніції.

Досвід Бельгії свідчить, що з часу початку підготовки спеціалістів поліграфа для Бельгійських слідчих органів вже проведено більше 1500 тестів переважно з підозрюваними. "Попит", як і раніше, зростає з кожним роком. Спеціалісти поліграфа проходять навчання в канадському коледжі поліції і, в основному, застосовують техніку контрольних запитань. Дослідження в галузі вивчення обґрунтованості цього методу сильно відрізняється, і його корисність іноді ставиться під сумнів окремими вченими [6].

Відповідно до бельгійського законодавства, перевірка на детекторі брехні в основному застосовується у розслідуваннях, у яких мало або зовсім немає доказової бази, і в яких залишається презумпція винуватості, наприклад, через існування заяви. У більш, ніж 85 відсотках випадків, результат тесту виявився "правдивим". Тобто для багатьох підозрюваних це означає, справа може бути закрита, іноді після декількох років "звинувачень" без достатніх речових доказів. Незважаючи на явний намір бельгійського міністра юстиції використовувати поліграф тільки як засіб орієнтування в ході попереднього слідства, реальна практика відрізняється. Оскільки докази у кримінальних справах у Бельгії є вільними, невірний результат поліграфної перевірки фактично використовується як елемент доказу в суді. Через "хибнопозитивні спрацювання" на додаток до законодавства про інтерв'ю в цілому і інтерв'ювання дітей, зокрема, в Бельгії законодавчо використовується поліграф у кримінальних справах. Ця процедура докладно регламентується в міністерському циркулярному листі 2003 року. Опитування з використанням поліграфа розуміється як особлива форма поліцейського інтерв'ювання і призначена для орієнтування розслідування.

Доцільно зазначити, що у світі зареєстровано цілу низку професійних організацій поліграфологів, які здійснюють контроль за розвитком теоретичних та методологічних підвалин процедури. Зокрема до таких організацій можна віднести: Американську асоціацію поліграфологів, Американську асоціацію поліцейських поліграфологів, Ізраїльську організацію фахівців поліграфа, Європейську організацію поліграфологів, Британську асоціацію поліграфологів. Основною метою діяльності зазначених організацій є підтримка співпраці та обмін досвідом

у сфері застосування та використання прийнятих технік використання поліграфа, для більш ефективної роботи з персоналом, виявлення корупційних та інших правопорушень у сфері службової діяльності, боротьби з тероризмом та міжнародною злочинністю.

Зазначимо, що на сьогодні в основі використання поліграфа лежить суттєве наукове емпіричне і теоретичне підґрунтя. Зокрема, опитування з використанням поліграфа базується на сучасних методологічних положеннях психологічної науки, а саме: теоріях виявлення прихованої інформації (П.М. Єршов, Є.А. Костандов, О.Р. Лурія, П.В. Сімонов, П. Бен-Шахер, Д. Фереди і ін.) та принципах, методах, поняттях психофізіології – прикладної галузі психологічної науки, що вивчає фізіологічні основи психічної діяльності і поведінки людини.

Щодо застосування опитування з використанням поліграфа в державному апараті, зокрема у силових відомствах, то воно має не меншу географічну поширеність. За даними наукових джерел, такі країни, як: США, Мексика, Ізраїль, Канада, Південна Африка та Болгарія на сьогодні мають широкомасштабні програми перевірки персоналу на благонадійність в уряді чи правоохоронних органах [9]. Зокрема, світовий лідер з цього питання СІНА, має вже 60-ти річний досвід використання поліграфа в діяльності федеральних відомств. Так, ще до початку 1950-х років поліграф отримав своє широке застосування в діяльності ЦРУ, ФБР та АНБ. Починаючи з середини 50-х років всі без виключення громадяни СІНА, що влаштувалися на службу в ЦРУ, зобов'язані були пройти перевірку на благонадійність з використанням поліграфа. На сьогодні всі співробітників ЦРУ не рідше, ніж один раз протягом п'яти років повинні проходити перевірку на поліграфі.

В 1980-х роках опитування з використанням поліграфа стало обов'язковою практикою в рамках спеціальних перевірок, що проводилися у відношенні до осіб, які влаштувалися на службу в Міністерство оборони США [4]. Успіх використання цієї програми та значна потреба у спеціалістах даного профілю, призвели до створення у 1985 році на базі армійської школи операторів поліграфа (штат Джорджія) Інституту поліграфа Міністерства Оборони США, який став єдиним навчальним закладом у країні, що здійснює підготовку спеціалістів для федеральних відомств.

У процесі становлення поліграфічних перевірок у США ідеологія та порядок використання цього заходу постійно змінювались – від закону "Про допустимість витоку секретної інформації" (1985 р.), до закону "Про обмеження застосування поліграфа у приватному секторі" (1988 р.). Однак, навіть не дивлячись на прийняття останнього закону, що в цілому обмежував використання поліграфа у цивільному секторі, всі федеральні та силові відомства неухильно розширювали практику опитування з використанням персоналу в кадровому відборі та у службових розслідуваннях.

Для більш чіткого і глибокого розуміння особливостей практики опитування з використанням поліграфа у роботі з кадрами і при проведенні службових розслідувань доцільно здійснити аналіз першоджерел – нормативно-правових актів та офіційних документів, що регулюють таку діяльність. Одним із основних документів, що встановлює особливості застосування поліграфа у військовий відомствах США є Директива МО № 5210.48, останні зміни до якої внесені 24 квітня 2015 року. В ній, зокрема зазначається, що її предметом є програма Оцінки Достовірності (ОД) [7].

Ця директива: а) переглядає Директиву МО 5210.48 (встановлення політики та покладання відповідальності за проведення перевірок ОД в МО); б. засновує політику і встановлює відповідальність за використання поліграфа і обладнання ОД та відповідних технік у правоохоронних та слідчих діях Секретаріатах Військових відомств, які наділені з боку влади відповідними повноваженнями. Застосування директиви стосується військових відомств, Канцелярії голови Об'єднаного комітету начальників штабів і Об'єднаного штабу, а також всіх інших організацій і підрозділів у межах МО (далі Компоненти МО).

Політика МО визначає що:

а. Існує можливість ОД в МО, що складається з приладів, методів і процедур для оцінки правдивості осіб та достовірності інформації

б. Адекватні заходи повинні бути вжиті для захисту прав і недоторканості приватного життя осіб, що мають або зазнають процедур ОД.

в. Прилад – поліграф і пов'язані з ним методи дослідження можуть бути використані для скринінгів безпеки, пов'язаних з персоналом, здійснення спеціальних випробувань, прийняття рішення щодо надання доступу до конкретних видів секретної інформації, а також вирішення інших питань.

г. Тільки оборонні організації кримінальних розслідувань військових відомств і Оборонна кримінальна слідча служба може використовувати поліграф для вирішення завдань кримінального судочинства. Такі обмеження можуть бути введені тільки після добровільної згоди з боку обстежуваного.

д. Керівники Компонентів МО можуть дозволити використання і розширеного скринінгу (РСкр) із використанням поліграфа на етапі вхідного контролю персоналу (цивільного, підрядника або військового) на предмет безпеки і можуть бути проведені з періодичними або неперіодичними інтервалами з метою проведення розслідувань з питань безпеки пов'язаної з персоналом, питань внутрішньої безпеки або триваючих оцінок відповідно до визначених завдань.

е. Перед тим, як надати замовнику, результати ОД будуть проходити контроль якості (КЯ) кваліфікованим персоналом ОД відповідно до повноважень.

ж. Усі спеціалісти, які керують поліграфічними перевітками персоналу МО, повинні бути навчені та сертифіковані і дотримуватись стандартів, встановлених Національною Радою Оцінки Достовірності.

Компоненти МО, визначені для проведення опитування з використанням поліграфа:

1. Військові департаменти.

а. Командування кримінальних розслідувань Армії США.

б. Командування розвідки та безпеки Армії США.

в. Служба кримінальних розслідувань Військоморських сил США.

г. Офіс спеціальних розслідувань ВПС США.

д. Управління Генерального інспектора МО (через Оборонну службу кримінальних розслідувань) [7].

Аналіз змісту директиви МО №5210.48 дозволяє стверджувати, що у Міністерстві оборони США постулюється існування дієвих механізмів оцінки достовірності інформації, яку доводиться обробляти у практичній діяльності військових підрозділів. Важливим аспектом реалізації програми оцінки достовірності вважається чітке встановлення відповідальних за проведення опитування з використанням поліграфа посадових осіб, сфери їх повноважень та оперативного КЯ. Існування ієрархічної структури контролю зменшує вірогідність ухвалення помилкових рішень.

Доцільно зазначити, що на виконання вимог цієї директиви у міністерстві оборони США розроблено та впроваджено Інструкцію N9 5210.91 від 12 серпня 2010 року. Цей документ засновує і здійснює політику, визначає обов'язки, а також надає процедури, що регулюють використання поліграфа і інших затверджених інструментів ОД відповідно до вказівок, що містяться в директиві МО N2 5210.48 [8]. У Інструкції зазначається: предметом інструкції є Поліграф і процедури оцінки достовірності (ОД); інструкція засновує і здійснює політику, визначає обов'язки, а також надає процедури, що регулюють використання поліграфа і інших затверджених інструментів ОД відповідно до вказівок, що містяться в директиві МО 5210.48.

Інструкція Міністерства оборони визначає таке:

а. ОВП проводяться відповідно до статті 1564а, розділу 10 Зводу законів США. Персоналу, який відмовляється проходити або не в змозі успішно завершити опитування на поліграфі, може бути відмовлено в доступі до певної інформації.

б. компоненти МО мають письмово затверджувати процедури програми ОД.

в. компоненти МО повинні дотримуватись стандартів контролю і гарантування якості, встановлених в цій Інструкції.

г. тільки правильно навчений персонал повинен проводити процедури ОД.

Позаслужбове застосування та демонстрація громадськості. Спеціалісти поліграфа не повинні ні демонструвати перевірки, ні брати участь у заходах, пов'язаних з програмою ОД, якщо це пов'язано із позаслужбовою зайнятістю. Компоненти МО, які уповноважені проводити заходи програми оцінки достовірності, можуть робити виключення у кожному конкретному

випадку, коли немає ніякого конфлікту інтересів. Положення цього пункту не застосовуються до поліграфологів – компонентів Резерву, за винятком часу знаходження на військовій службі. За умови погодження з боку Компонентів Міністерства оборони, сертифіковані поліграфологи можуть брати участь у публічних демонстраціях обладнання оцінки достовірності за межами Міністерства оборони, в тому числі, поза США, у місцевих та іноземних урядів, де це доречно, і коли демонструється: (1) основні можливості приладу; (2) існує макет, який не включає в себе можливість інтерпретувати результати тесту; (3) не робляться необгрунтовані обвинувачення щодо застосування або надійності.

Програма ОД визначає, що а. Тільки поліграф та затверджені програмою ОД технології можуть використовуватися для оперативного застосування. Компоненти МО відповідно до програми ОД зобов'язані:

1) призначати, в письмовій формі, посадових осіб у класи О-5 або відповідні їм цивільні чи вищі, для затвердження заявок на поліграфні перевірки;

2) визначити посадових осіб, з якими зв'язуватися за порадою при визначенні доцільності і сфери застосування окремих перевірок;

3) визначити менеджера з відповідними технічними знаннями для забезпечення технічного нагляду за екзаменаторами у процесі КЯ.

Типи і дозволене застосування поліграфа відображені у таблиці 1. Два основних типи поліграфних перевірок: за окремими напрямками та скринінг безпеки, пов'язаної з персоналом, а також типові категорії для кожного з них.

Табл. 1.

Дозволене застосування поліграфа

Перевірка за окремими напрямками	Перевірка за окремими вузькоспрямованими напрямками з конкретних питань або фактів:
	Кримінальні розслідування Контррозвідувальні розслідування та операції Контртерористичні розслідування та операції Розслідування щодо безпеки, пов'язаної з персоналом Операції зовнішньої розвідки Перевірка активів (визначення джерел) Виправдання потенційного правопорушника пабо винного
Скринінг безпеки, пов'язаної з персоналом:	Коли не існує конкретної проблеми або заяви.
контртерористична поліграфна перевірка	– Призначення на посади у системі розвідки – Програма спеціального доступу
скринінг розширення сфери пошуку	– Суддівських дозвіл іноземних відносин – Прискорений доступ до секційної інформації – Надання доступу до закритої інформації іноземним громадянам

Розслідування щодо безпеки, пов'язаної з персоналом – призначене для перевірки достовірності принизливої інформації, виявленої у зв'язку з розслідуванням або для надання допомоги у винесенні відповідного рішення. Розслідування щодо безпеки, пов'язаної з персоналом також використовуються для надання допомоги у визначенні придатності індивіда до виконання секретних обов'язків або служби на посадах, пов'язаних з секретною інформацією, встановлених главами Компонентів МО.

Скринінг розширення сфери пошуку застосовується для підтримки всебічної оцінки придатності працівника до отримання доступу до секретної інформації або самостійний доступ до контрольованих приміщень, де

обробляється (зберігається) секретна криптографічна інформація; затверджуються також інші винятки для проведення скринінгу розширення сфери пошуку. Виключення повинні бути обмежені обставинами, коли додаткові вимоги необхідні для вирішення значних проблем, унікальних для компонента МО або для захисту національної безпеки. Відповідно, в разі необхідності, і згідно з критеріями, зазначеними в статті 1564а, розділу 10 Зводу законів США, Компоненти МО можуть запитувати дозвіл на проведення скринінгу розширення сфери пошуку для певних посад заявника.

Перевірки, що проводяться поза міністерством оборони, здійснюються для підтримки поліграфних досліджень в організаціях, що не входять до МО і повинні

бути узгоджені (повідомлені) керівнику програми ОД МО; спеціалісти поліграфа МО не повинні проводити ОВП за межами їх місця роботи за винятком підстав, зазначених в розділі 3." [8].

Аналіз цієї інструкції свідчить, що у міністерстві оборони США опитування з використанням поліграфа у контексті безпеки, пов'язаної з персоналом, проводиться переважно за існування конкретних питань або фактів для перевірки. Особливостями таких перевірок є існування розумних підстав (або призначення на певну категорію посад) для проведення опитування. Крім того, варто зауважити, що інструкція не регламентує, а лише вказує на необхідність розробки та затвердження підстав та умов проведення скринінгів розширення сфери пошуку.

Зважаючи на той факт, що види збройних сил в США характеризуються певною автономністю, існують керівні документи для кожного виду окремо. Армія є найбільш чисельним видом збройних сил. Саме тому уваги потребує аналіз Армійської Настанови 195-6 [5]. Кримінальні розслідування, розроблені у Департаменті поліграфологічної діяльності армії.

Ця настанова визначає політику, обов'язки і процедури для використання поліграфа в Департаменті армії.

Пункт 6 Настанови висвітлює наступне: "Поліграф є корисною допомогою слідчим для знаходження та перевірки доказів. Він використовується тільки як допоміжний засіб для підтвердження інших слідчих заходів. Використання поліграфа не є обов'язково остаточним рішенням при проведенні розслідування:

а. Поставлені запитання будуть ставитися відповідно до питання, що розглядається у межах розслідування.

б. Якщо проблеми, що прямо стосуються розслідування, не будуть ставитися наступні питання:

- 1) Ставлення до релігії та релігійну приналежність.
- 2) Переконання і думки щодо расових питань.
- 3) Політичні переконання і приналежності не підривної характеру.
- 4) Думки про конституційність законодавчої політики.
- 5) Сексуальна орієнтація або переваги суб'єкта.

в. Ніякі негативні дії не приймаються до осіб, які відмовляються або не бажать проходити ОВП; їх відмова не реєструється в кадрових, слідчих або будь-яких інших документах, (крім як у технічній доповіді поліграфних перевірок, що обробляються у штаб-квартирі елементу слідчого органу з повноваженнями для управління, контролю і проведення кримінальних розслідувань). Наглядний орган, а також у разі найманого працівника – роботодавець особи, не буде поінформований про відмову, якщо це не є необхідним для підтримки дій, які необхідно вжити щодо права на отримання доступу до спеціальних програм доступу МО (Директива 5210.48) і в порядку, встановленому Розпорядженням 12356. У кримінальній справі, відмова від проходження ОВП не доводиться до відома будь-кого, крім тих, хто безпосередньо бере участь в управлінні, контролі або проведенні кримінальних розслідувань.

г. Поліграф може бути використаний для вивчення наступних аспектів:

- 1) Військові Сполучених Штатів і цивільні особи, у зв'язку з кримінальними розслідуваннями злочинів військового інтересу, які караються за Федеральним Законом чи Єдиним кодексом військової юстиції (ЄКВЮ) смертю або ув'язненням на термін 1 рік або більше. Проведення ОВП

в інших випадках, може застосовуватися, якщо дозволяють обставини, а також коли інформація, що перевіряється з використанням поліграфа, має важливе значення для проведення розслідування. Крім того, людина, яку планується залучити на експертизу, має бути опитаною і повинні існувати розумні підстави вважати, що вона має знання, або була причетна до справи, стосовно якої проводиться розслідування. Винятки можуть бути зроблені для реабілітуючих перевірок.

2) Іноземні військові і цивільні особи у зв'язку з кримінальним розслідуванням злочинів військового інтересу С111А, які караються за Федеральним Законом чи ЄКВЮ смертю або позбавлення волі на строк від 1 року або більше, якщо це не заборонено законами конкретної іноземної держави. Винятки можуть бути зроблені для реабілітуючих перевірок.

3) Військові і цивільні особи США, в тому числі персоналу підрядників і іноземних військових і цивільних осіб, пов'язаних з МО, коли вони є суб'єктами розслідування, що стосуються:

(А) несанкціонованого розкриття секретної інформації або матеріалів, за умови, якщо є розумні підстави вважати, що у людини можуть бути знання, або була залученою до несанкціонованого її розкриття;

(Б) акти шпіонажу і шпигунства, саботажу, зради, підривної діяльності або тероризму.

4) Контррозвідальна сфера застосування поліграфа організовується відповідно до Армійської настанови 381-20.

5) Поліграф може бути дозволено використовувати для визначення права на доступ до чутливої секційної інформації в обмеженій кількості виняткових випадків, коли посадові особи гостро потребують послуг людини негайно до завершення необхідної перевірки:

(А) остаточні адміністративні або судові висновки не можуть ґрунтуватися виключно на результатах детектора брехні. Проте, результати аналізу поліграм можна вважати доказами в адміністративному судочинстві;

(Б) поліграфи, що використовуються, мають вимірювати і записувати як мінімум, дихання, шкірно-гальванічну реакцію (або провідність), об'єм крові і частоту серцевих скорочень.

Розділ 2 Настанови регламентує застосування поліграфа. Підготовка і затвердження запитів на ОВП відбувається наступним чином. Посадова особа звертається із запитом на дозвіл провести ОВП, підписує та відправляє заповнену Форму 2805 стосовно певної особи (об'єкта опитування). До проведення ОВП має бути отримано погодження. Телефонний запит, що супроводжується письмовим запитом, може бути використаний у надзвичайних ситуаціях (виняткових випадках). ОВП може проводитися з представниками інших відомств правоохоронних органів тільки тоді, коли: 1. за запитом правоохоронних органів не МО, які проводять розслідування кримінальної справи в межах якої необхідно допитати персонал МО; проводиться розслідування військового інтересу.

Проведення перевірок на детекторі брехні можуть проводити тільки сертифіковані поліграфологи. За необхідності, принаймні за 3 робочі дні до початку перевірки на поліграфі, екзаменатору мають бути представлені всі слідчі дані на людину, що підлягає ОВП. Вони будуть включені до попередніх результатів

перевірки на поліграфі. Виняток допускається тільки для оперативної необхідності. Сертифікований експерт повинен контролювати спеціаліста поліграфа, який проходить стажування під час ОВП.

Опитування не проводиться, якщо, на думку спеціаліста поліграфа, людина не відповідає хоча б одній з наступних умов:

- 1) розумова або фізична втома.
- 2) очевидний психічний розлад.
- 3) екстремальний емоційний стрес, інтоксикація, наркоманія, або надмірне використання депресантів, стимуляторів, транквілізаторів або галюциногенів,
- 4) фізичний дискомфорт.

Якщо присутня будь-яка з перерахованих вище умов, і якщо це буде визнано за необхідне, наставники-поліграфологи будуть вирішувати, яких дій потрібно вжити. Екзаменатори не повинні робити будь-яких психіатричних або фізичних діагнозів.

Опитуваного не може бути піддано тривалому допиту безпосередньо перед початком ОВП. Добровільна згода у письмовому вигляді за Формою 2801 повинна бути отримана від людини, яка розглядається в межах кримінального або контррозвідального розслідування. Інструмент, природа і процедура опитування будуть пояснені об'єкту опитування. Всі запитання, які слід ставити мають бути обговорені з опитуваним перед тестуванням. Сертифікований поліграфолог має бути офіційно ідентифікований як "поліграфолог". Інші назви не можуть бути використані. Поліграфологи не повинні носити клінічного одягу. Жінки, які обвинувачені або підозрюються у вчиненні злочину, мають перевірятися у присутності жінки-свідка протягом усього часу, якщо тільки спеціаліст поліграфа не жінчої статі.

Публічна демонстрація механічних операцій з поліграфом і фізіологічних змін, які відбуваються під час емоційної стимуляції не допускається. Не допускаються необґрунтовані претензії щодо застосування або надійності процедури. Тільки сертифіковані експерти можуть інструктувати, читати лекції або демонструвати поліграф. Думка щодо правдивості або обману може бути виражена тільки в тому випадку, якщо кожне відповідне запитання було поставлене принаймні двічі протягом серії і існують дійсні критерії оцінки.

У випадку, коли за результатами поліграфічних перевірок "висновок зробити неможливо" може проводитися повторне опитування. Для такого додаткового обстеження затвердження не потрібне. Поліграфолог, який проводив опитування, інтерпретує поліграми.

Контроль і нагляд. Кожна перевірка на поліграфі має бути розглянута технічними контролюючими поліграфологами для початкового КЯ. Контролюючий орган проводить також заключний перегляд.

а. Органи контролю якості переглядають усі графіки, звіти спеціаліста поліграфа і інші наявні дані. Така перевірка застосовується, щоб вирішити, чи була робота спеціаліста задовільною або необхідно повторити опитування. Фахівці з контролю якості можуть зажадати від поліграфологів роз'яснення щодо зроблених висновків.

б. Пряма комунікація між поліграфологами та контролюючими фахівцями дозволяється та вітається.

Підбір, навчання і контроль спеціалістів поліграфа. На посади спеціаліста поліграфа кожна особа має відповідати наступним вимогам:

- 1) бути громадянином CLLIA.
- 2) вік не менше 25 років.

3) бути випускником акредитованого коледжу (або йому рівним) з 2-х річним досвідом слідчої роботи (фактичним проведенням розслідувань). Отриманий досвід має бути у сфері діяльності уряду США або інших правоохоронних органів.

4) має пройти скринінг минулого або визначення характеру на предмет встановлення ступеня здоров'я та моральності особи.

в. військовослужбовці мають оволодіти військовою спеціальністю (ВОС) 311а, 351 b або 97В.

г. цивільні особи міністерства оборони можуть бути прийняті Командування кримінальних розслідувань (ККР) США, якщо отримають право на отримання акредитації в якості спеціальних агентів ККР.

д. Кандидати повинні пройти контррозвідальну перевірку на поліграфі. Ця перевірка проводиться фахівцями офісу контролю якості.

Основний навчальний курс поліграфологів (7H-SQIK / 832ASIP9) є єдиним місцем підготовки спеціалістів поліграфа для усіх заявників відповідно до Настанови 5210.48 та 5210.78. Фахівці КЯ здійснюють: (1) моніторинг кінцевого результату зовнішніх екзаменаторів; (2) розробку та вносення рекомендації щодо змісту курсу до Консультативного комітету. Кожен кандидат буде стажуватися під наглядом сертифікованого експерта. Цей період складає не менше 6 місяців і не більше 1 року після проходження основного курсу підготовки. Протягом цього періоду кожен кандидат повинен показати майстерність у використанні поліграфа та провести не менше 25 перевірок безпосередньо під наглядом і контролем на місці за допомогою сертифікованого поліграфолога. Координація з офіцерами контролю якості здійснюється для гарантування того, що кандидати увійшли у свій період самостійної роботи після основних курсів підготовки.

е. Повна перепідготовка або підвищення кваліфікації принаймні кожні 2 роки.

Пролонговане навчання потрібне для збереження сертифікації. Коли спеціаліст поліграфа виконує інші завдання більш, ніж 6 місяців або не відповідає пункту б нижче, необхідно наступне:

- 1) проходження перепідготовки протягом не менше 2-х місяців або проведення не менше 15 опитувань під наглядом сертифікованого експерта.
- 2) координація з офіцерами контролю якості до самостійної роботи.

Сертифіковані експерти мають проводити принаймні 18 поліграфічних перевірок протягом 6-місячного періоду. Це не поширюється на спеціалістів, які керують або здійснюють навчання на поліграф та осіб, яка здійснює контроль якості поліграфа. Коли сертифікат спеціаліста поліграфа призупиняється або анулюється, сертифікат має бути повернуто до посадової особи, яка видала сертифікат. Сертифікацію спеціаліста поліграфа може бути призупинено через неможливість підтримання встановлених професійних стандартів [5]. Як бачимо з аналізу Армійської настанови 195-6, в армії США при проведенні процедури ОВП під час кримінальних розслідувань основна увага звертається на виявлення інформації щодо обставин злочинів та оцінки достовірності інформації, що повідомляється суб'єктом. При цьому правове поле застосування процедури окреслюється характеристикою санкції, що передбачена відповідною статтею.

Крім того, аналізуючи сучасні тенденції та завдання при створенні в Україні законопроекту про захист прав осіб, які проходять дослідження на поліграфі, слід мати

на увазі, що він не має на меті усунення порушень прав громадян і їх дискримінації через ті чи інші рішення.

По-перше, будь-які рішення можуть бути оскаржені або перевірені на законність через звернення до суду. Ще одним механізмом вирішення проблеми порушених прав осіб, які проходять дослідження на поліграфі, є звернення до прокуратури з пропозицією перевірити наявність порушень прав громадян під час проведення відповідного дослідження. Стаття 101 Конституції України передбачає інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, основною функцією якого є парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина. Відповідно, крім звернення до прокуратури або суду існує право звернення із відповідним запитом і до Уповноваженого.

По друге, загальними позиціями, які можуть бути закріплені в законопроекті – регулювання відносин між особою, яка проходить обстеження на поліграфі, поліграфологом та замовниками проведення ОВП (державними органами, установами та організаціями, фізичними, юридичними особами), визначення механізму захисту та основ державної політики у сфері захисту прав людини, яка обстежується на поліграфі. Варто додати також принцип врахування поліграфологом світового рівня науково-технічного прогресу в даному напрямку досліджень, загальноприйнятих норм і правил, заходів безпеки праці, щоб не завдати шкоди досліджуваній особі та певних міжнародних вимог, стандартів, які висуваються до поліграфологічних методик, що можуть використовуватися поліграфологом.

По третє, повинен бути прописаний чіткий перелік посад, при призначенні на які проходження ОВП для кандидата є обов'язковим. Має бути зазначений механізм реалізації отриманих поліграфологічних результатів через певну заборону подальшого призначення у разі отримання негативних даних та потреби в проведенні замовником, за необхідності, додаткової спеціальної перевірки отриманої під час дослідження інформації. Вимогами до посад можуть бути певні функції, які в майбутньому буде виконувати кандидат або діяльність пов'язана з державною таємницею, значними матеріальними цінностями, виконанням функцій держави або місцевого самоврядування спрямованого на забезпечення безпеки та обороноздатності держави тощо. З іншими особами, які направляються на проходження досліджень з використанням поліграфу ініціаторами цих досліджень повинні бути укладені письмові зобов'язання у незаборонений законодавством спосіб (трудова угода, заява щодо згоди пройти дослідження на поліграфі тощо) про умови обов'язкового та періодичного дослідження на поліграфі за задалегідь визначеними темами перевірки та підставами для їх проведення. Логічним виглядає також внесення до законопроекту чітких правил проведення обстеження з використанням поліграфу та відповідальність за порушення цих правил, як з боку поліграфолога, наприклад, можливість накласти заборону у вигляді обмеження на певний час займатися даним видом діяльності, так і з боку ініціатора дослідження при перевищенні ним своєї компетенції, розголошення отриманих результатів тощо шляхом негайного вжиття заходів щодо поновлення прав осіб у разі їх порушення максимально ефективним для цього шляхом. Перспективним вважається створення комісії (чи сертифікаційного центру) для визначення рівня професійних знань осіб, які мають намір проводити психофізіологічне дослідження з використанням поліграфу, вирішення питань про дисциплінарну їх відповідальність [3].

Висновки з даного дослідження. Отже, на підставі вище зазначеного можна стверджувати, що у зарубіжних країнах приділяється значна увага до застосування ОВП у різних сферах діяльності, накопичений багатий досвід щодо використання поліграфу зокрема у військовій сфері. Аналіз керівних документів зарубіжних країн щодо використання поліграфу, крізь призму існуючого вітчизняного досвіду, дозволяє зробити висновок про те, що для уніфікації процедур ОВП в Україні доцільно: розробити загальнонаціональні міжвідомчі регламентуючі документи; запровадити відомчий контроль та супроводження діяльності спеціалістів поліграфу; впровадити систему сертифікації та підвищення кваліфікації фахівців-поліграфологів; встановити порядок позаслужбового застосування поліграфу, за відсутності конфлікту інтересів.

Перспективи подальших досліджень. Результати дослідження перспективно використовувати під час розробки проектів нормативно-правових актів, що регламентують процедуру ОВП. Прийняття закону України у сфері ОВП суттєвим чином регламентуватиме діяльність спеціалістів поліграфу та захищатиме права сторін. Доцільність врахування передових світових практик не викликає жодного сумніву.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. Електронний ресурс. Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/go/254K/96-Bp.
2. Мотлях О.І. Нормативно-правове регулювання використання поліграфу правоохоронними органами зарубіжних країн // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. Серія: Право та державне управління. № 4/2011.
3. Назаров О.А. Сучасні тенденції щодо підготовки законопроекту в Україні про захист прав осіб, які проходять дослідження на поліграфі / О.А. Назаров // Наука і правоохорона : науковий журнал. – 2015. – № 1 (27). – С. 111–119.
4. Оглоблин С.И., Молчанов А.Ю. Инструментальная «детекция лжи» (проверки на полиграфе) / С.И. Оглоблин., А.Ю. Молчанов // Академический курс. Ярославль : Ньюанс. – 2004.
5. Army Régulation 195-6 Department of the Army Polygraph Activities. Electronic resource. <https://fas.org/irp/doddir/army/ar195-6.pdf>
6. British Psychological Society. Working Party. – 2004.
7. DoD Directive 5210.48 April 24, 2015 Credibility Assessment Program www.dtic.mil/whs/directives/.../521048p.pdf
8. DoD Instruction 5210.91 August 12, 2010 www.dtic.mil/whs/directives/.../521091p.pdf.
9. Krapohl D. The polygraph in personnel screening. In M. Kleiner (Ed.) Handbook of polygraph testing. pp. 217–236. London: Academic Press.
10. Pasko-Porys W. "Current Legal Status of Polygraph and Level of Practice in Poland." Polygraph 36.3 (2007) : 165–176.
11. ж Saldžiūnas V. Kovalenka A. Legal Régulation and Practice of Psychophysiological Polygraph Examinations in the Republic of Lithuania. Electronic resource. http://www.polygraph.org/assets/docs/APA-Journal.Articles/2013/legal_reg_and_practice_in_lithuania.pdf.

Надійшла до редколегії 16.08.2016

О. Тракалюк,
М. Кузьменко, канд. психол. наук,
Д. Зубовский
Научно-методический центр кадровой политики МО Украины, Киев

ПЕРЕДОВОЙ ОПЫТ ВНЕДРЕНИЯ ПРОЦЕДУРЫ ОПРОСА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПОЛИГРАФА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СИЛОВЫХ СТРУКТУР ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

В статье рассматривается опыт организации и проведения опроса с использованием полиграфа. Основное внимание уделено передовому опыту силовых структур зарубежных стран. Проведенный анализ указывает на существование существенных различий проведения опроса с использованием полиграфа как в практической сфере, так и в юридическом обеспечении процедуры. Полученные результаты целесообразно использовать в отечественной практике.

Ключевые слова: опрос с использованием полиграфа, передовой опыт, силовые структуры зарубежных стран.

O. Trakaliuk,
M. Kuzmenko, PhD in Psychology,
D. Zubovskyi
Scientific and Methodological Centre for personnel policy of the Military of Defense of Ukraine, Kyiv

ADVANCED EXPERIENCE OF IMPLEMENTATION OF THE POLLING PROCEDURE WITH THE USE OF THE POLYGRAPH IN THE ACTIVITIES OF FOREIGN COUNTRIES FORCE STRUCTURES

The article deals with the experience of the survey using the polygraph. Most of the focus is on the advanced experience of foreign countries force structures. The analysis indicates the existence of significant differences in the survey using the polygraph as in the practical sphere and in ensuring legal procedures. Obtained results should be used in national practice.

Keywords: a survey using the polygraph, advanced experience, foreign countries force structures